

levél, amelyet Eliás a müncheni dr. Juhász Lászlónak írt 1986 decemberében, másolatban a szerző birtokában.

6. Raffay püspök zsidókkal kapcsolatos, türelmetlen nézetei a 4. fejezetben idézett körkérdésre adott válaszában fogalmazódtak meg, *i. m.*, 125. o.

7. Lásd például a református egyház fejének, Ravasz László püspöknek a saját használatra írt *Pro memoriáját*, 1944 decemberének végéről vagy 1945 elejéről. (A kézirat másolata a szerző tulajdonában.) Lásd továbbá Serédi Jusztinián feljegyzéseit 1944 végén. *Kritika*, 1983. augusztus 28–33. o., Szenes Sándor bevezetőjével. A katolikus egyház szerepének rokonszenvező, a nációkkal való szembenállást hangsúlyozó értékeléseként lásd Beresztóczy Miklós munkáját, „A magyar katolicizmus harca a nemzeti szocializmus ellen”, *A magyar katolikus egyház és az emberi jogok védelme* c. kötetben, szerk.: Mészlényi Antal. Szent István Társulat, Bp., 1947, 9–20. o. Serédi bíboros álláspontját pozitív megítélésben lásd Mészlényi Antal: „A hercegprímás a zsidótörvények enyhítéséért”, *uo.*, 31–43. o. A keresztény egyházak egészében vett szerepét kedvező beállításban lásd László T. László: „Az egyházak szerepe a zsidómentésben Magyarországon. I. A zsidótörvények.” *Katolikus Szemle*, Róma, 31, 2. sz., 1979, 139–163. o. Lásd továbbá védekezését (Leslie László aláírással) „The Role of the Christian Churches in the Rescue of the Budapest Jews.” *Hungarian Studies Review*, Toronto, vol. 11, no. 1, Spring 1984, 23–42. o.

8. Slachta szerepet játszott a MIPI képviselőitől a lengyelországi és szlovákiai zsidók elpusztításáról kapott dokumentumoknak a Vatikánhoz és a New York-i Francis Spellman bíboroshoz való eljuttatásában. Lévai: *Szürke könyv magyar zsidók megmenetéséről*. Officina, Bp., é. n., 168. o. Hősiességéért és emberségéért a Yad Vashem Igaz Ember Különbizottsága elismerését fejezte ki, és a legmagasabb kitüntetésben részesítette: érdemérmét, elismerő oklevelet adományozott neki és jogot arra, hogy fát ültessen Yad Vashemnél az Igazak sugárútján. További részleteket lásd Mária Schmidt: „Margit Slachta’s Activities in Support of Slovakian Jewry”. In: *Remembering for the Future. Jews and Christians During and After the Holocaust*. International Scholars’ Conference, Oxford, 1988. 207–211. o. Lásd még Tamás Majsai: „The Deportation of Jews from Csíkszereda and Margit Slachta’s Intervention on Their Behalf”. In: *Studies on the Holocaust in Hungary*. Szerk.: Randolph L. Braham. The Institute for Holocaust Studies of the City University of New York, New York, 1990, 113–163. o.

9. A különféle zsidó törvényekre és az általuk keltett reakciókra nézve lásd Randolph L. Braham: *The Hungarian Jewish Catastrophe. A Selected and Annotated Bibliography*. New York, Institute for Holocaust Studies of the City University of New York, 1984, 54–69. o. Lásd továbbá a 4–6. fejezetet.

10. A megkülönböztető jelzésre más, nációk megszállta országokban vonatkozó részleteket illetően lásd Philip Friedman munkáját: „The Jewish Badge and the Yellow Star in the Nazi Era.” *Historia Judaica*, 17, no. 1. April 1955:46–47. o., 66–68. o. *Vádirat*, 3:27., 86–87., 133–135. o.

11. Frederick B. Chary: *The Bulgarian Jews and the Final Solution, 1940–1944*. University of Pittsburgh Press, Pittsburgh, 1972, 188–189. o.

12. Az ezzel kapcsolatos memorandumot augusztus 14-én küldték a bíboroshoz. *Vádirat*, 3:385–387. o.

13. Lásd Szenes Sándor beszélgetését Kis György esperessel, *Befejezetlen múlt. Keresztények és zsidók, sorsok* (A szerző kiadása, Bp., 1986) c. kötetében, 269. o. A beszámoló azt tanúsítja, hogy jóllehet a keresztény egyházak vezetőinek 1944 májusának elejétől birtokukban volt az auschwitzi jegyzőkönyv kézi másolatú példánya (lásd a 23. fejezetet), írásaikban egyikük sem tett erről említést.